

Яковюк І. В.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного
права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого

ІДЕЯ ЧОРНОМОРСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Прискоренню процесу виокремлення української культурної ідентичності із загальноросійського потоку, розвитку національної громадсько-політичної й історичної думки, становленню української ідеї на межі 1830–1840-х рр. сприяла діяльність Кирило-Мефодіївського братства. Члени Братства одними з перших висловили думку стосовно можливості розбудови національної української держави в сім'ї слов'янських народів. У написаній М. І. Костомаровим «Книзі буття українського народу» («Закон Божий») (1845–1846 рр.), яку прийнято вважати ідеологічною програмою Братства, висловлено чітке розуміння самотності України, заснованої на особистій і національній свободі, її визвольної місії стосовно інших поневолених слов'янських народів. З моменту написання Книги і до проголошення Центральною Радою у січні 1918 р. незалежності Української Народної Республіки ідея перебування України у складі слов'янської федерації тієї чи іншої конфігурації стає невід'ємною складовою українських політичних програм.

М. І. Костомаров був переконаний, що «всі слов'янські народи з'єднуються між собою у федерацію подібно до стародавніх грецьких республік чи Сполучених Штатів Америки». Саме в такому загальному «слов'янському соборі» можна буде забезпечити самостійність кожного слов'янського «племіні». На необхідність створення такої федерації М. І. Костомаров вказував і в інших своїх публікаціях («Брати українці!», «Братья великороссияне и поляки!»). На аналогічних позиціях стояли й інші члени Братства. Так, В. М. Білозерський зазначав, що «Єдиний засіб, представлений розумом і схвалений серцем, для повернення народних прав полягає в з'єднанні слов'янських племен в одну родину під захистом закону, любові й свободи кожного» [4, с. 392].

У «Статуті Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія», розробленому ним спільно з В. М. Білозерським та М. І. Гулаком, М. І. Костомаров зазначав, що створення панслов'янського союзу мало відбуватися на добровільних і рівноправних засадах, як це мало місце у давньогрецьких полісах або США. Запорукою життєздатності майбутньої співдружності мала стати культурна і релігійна спільність слов'янських народів [5, с. 474]. Сформульовані М. І. Костомаровим принципи доводять відмінність підходів Братства до організації слов'янського об'єднання від панслов'янських проєктів, що відображали геополітичні інтереси Російської імперії.

Стрижнем проєктованої слов'янської федерації мала стати Україна, а її столицею – Київ. Слов'янські республіки (до складу федерації мали увійти південні руси, північні руси з білорусами, поляки, чехи з словенцями, лужичани, ілліро-серби з хорватами і болгари) набували статусу суб'єкта федерації. Зазначалося, що Україна буде самостійним і невідчужим Річчю Посполитій суб'єктом слов'янського союзу. Кожен з суб'єктів – це суверенна держава з республіканською формою правління, представницькими органами влади, з «правителем, вибраним на роки», з депутатами, обраними народом. Гарантом суверенності державчленів мала виступати сама федерація.

Вища влада зосереджувалася в руках Собору (сейму) – найвищого представницького органу, який би збирався раз на чотири роки і до складу якого мають увійти представники усіх слов'янських племен, а також «правитель», якого будуть обирати громадяни. Федеральній владі належало виключне право здійснення повноважень в сфері міжнародних відносин і оборони. Рівність прав усіх суб'єктів федерації забезпечувалася завдяки єдності принципів, відповідно до яких формувалося право і законодавство як федерації, так і її суб'єктів. Передбачалося також створення єдиного економічного простору, що обумовлювало запровадження єдиної грошової одиниці і системи мір, ліквідацію митниць в середині федерації, забезпечення свободи торгівлі. Разом з тим суб'єктам федерації гарантувалася автономія з питань внутрішнього управління, судочинства та народної освіти.

Попри прогресивний характер ідей М. І. Костомарова, в XIX ст. не склалися передумови для їх втілення в життя. Ситуація змінилася в період Української революції 1917–1921 рр., яка надавала можливості для реалізації багатьох геополітичних проєктів. Одним з них була концепція

«чорноморської орієнтації» України, яка розкривала підходи не лише до розбудови власне української державності, але й створення чорноморсько-балтійської федерації [1, с. 1]. Витоки цієї концепції можна віднайти в працях президента УНР М. Грушевського, розвинуті згодом С. Рудницьким і Ю. Липою, А. Синявським [7; 8; 11].

Погляди М. Грушевського стосовно розбудови української державності в процесі розвитку революції зазнавали змін. Так, до проголошення IV універсалу М. Грушевський, відданий принципам Кирило-Мефодіївського братства демонстрував схильність до східної (промосковської) орієнтації України, вважаючи, що революція в Росії призведе до політичної перебудови не лише Росії, в якій Україна отримає широку автономію, але й всієї Європи, яка перетвориться на Європейську федерацію, в якій Україна стане одною з найбільш сильних, міцних складових [1, с. 51]. Як наслідок, автономістсько-федералістські концепції М. С. Грушевського було покладено не лише в основу програмних документів Центральної Ради (I – III Універсали), але й на них будувалися відносини з Тимчасовим урядом, а згодом і Радою Народних Комісарів. Перегляд поглядів М. Грушевського відбувається лише після видання 17 грудня 1917 р. Раднаркомом «Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради» [6, с. 153], який фактично означав позбавлення України автономії. Проголосивши в IV Універсалі курс на розбудову самостійної Української держави, що означало «кінець московської орієнтації», М. Грушевський разом з тим не відкидав саму ідею федерації, а лише уточнював, що вона повинна буди відкладена до того часу, коли стане зрозумілим коли і з ким федеруватися [9, с. 322-325].

До федералістської риторики М. Грушевський повертається у збірці «На порозі нової України» (1918 р.), аналізуючи проблему створення Світової федерації країн [2]. На його думку, створення Світової федерації сприяло б врегулюванню відносин України з Росією: як самостійні і незалежні держави вони б змогли об'єднатися «у вищій організації, як дві рівнорядні одиниці» [1, с. 49]. Проміжною ланкою на шляху до створення Світової федерації могла б стати федерація, пов'язаних географічно, економічно і культурно, народів Чорного моря (насамперед Україна, Білорусь, Литва). На думку М. Грушевського, цілком природно, що домінуюча роль у Балто-Чорноморській федерації мала належати більш чисельній і багатшій на господарські ресурси Україні. Реалізація цієї концепції мала змінити державно-правовий розвиток народів Східної Європи.

Попри те, що концепція Міжмор'я на рівні ідеї в 1918–1934 рр. піднімалася впливовими як зарубіжними (Ю. Пілсудський – проект Міжмор'я; К. Маннергейм і Р. Холсті – Балтійський союз; З. Мейеровіц – Балто-Чорноморський союз; Ю. Бек – «Третя Європа»; Ю. Мерошевський – доктрина ULB; В. Сікорський – Польсько-Чехословацька конфедерація), так і українськими (М. Грушевський – Балтійсько-Чорноморський альянс; С. Рудницький – Балто-Понтійська федерація; Ю. Липа – Чорноморсько-Балтійська федерація) державними і громадськими діячами, європейці виявилися неготовими для її реалізації [11]. Разом з тим ідеї вказаних авторів виявилися затребуваними і можуть стати відправною точкою для проекту створення сучасного військово-політичного об'єднання країн Східної Європи і Балтії.

Література:

1. Грушевський М. Звідки пішло українство і до чого воно йде / М. Грушевський // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К., 1991
2. Грушевський М. С. На порозі нової України. Гадки і мрії / М. Грушевський. – К., 1991.
3. Домащенко Л. М. Концепції чорноморської орієнтації України у вітчизняній політичній думці першої половини ХХ століття: автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2008.
4. Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. / АН УРСР. Археогр. комісія та ін.; редкол.: П. С. Сохань (голов. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1990. – 544 с.
5. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Н. И. Костомаров. – К., Изд-во при КГУ, 1989. – 736 с.
6. Кульчицький В. С. Історія держави і права України: Навчальний посібник / В. Кульчицький, Б. Тишик. – К.: Атіка, 2001. – 320 с.
7. Левенко С. (Рудницький С. Л.) Чому ми хочемо самостійної України. – Львів : Вид-во: Світ, 1994. – 416 с.
8. Перевалова Л. В., Окладна М. Г. Геополітичні інтереси Української держави в працях С. Л. Рудницького / Л. В. Перевалова, М. Г. Окладна // Римська декларація ЄС: нові пріоритети розвитку об'єднаної Європи : зб. наук. ст. за матеріалами наук.-практ. конф., м. Харків, 12 трав. 2017 р. : у 2 ч. / редкол.: А. П. Гетьман, І. В. Яковюк, В. І. Самощенко та ін. – Харків, 2017. – Ч. 1. – С. 15-21
9. Хрестоматія з історії держави і права України / упор. А. С. Чайківський. – К.: Юрінком-Інтер, 2003. – 656 с.

10. Энциклопедия жизни и творчества Н. И. Костомарова (1817-1885) / [ред. колл. В. А. Смолий, Ю. А. Пинчук, А. Аббасов и др.]. – Киев- Донецк : Юго-Восток, 2001. – 568 с.

11. Яковюк І. В. Балто-Чорноморський союз: аналіз досвіду поглиблення військово-політичного співробітництва на початку ХХ ст. / І. В. Яковюк // Актуальні проблеми сучасного міжнародного права : зб. наук. ст. за матеріалами II Харк. міжнар.-прав. читань, присвяч. пам'яті проф. М. В. Яновського і В. С. Семенова, Харків, 21 листоп. 2016 р. : у 2 ч. – Харків, 2016. – Ч. 1. – С. 26–35.